

мастацтва як сведчання духоўнай сілы народа. Гэта глыбокі роздум пра лёс мастака і нацыянальнага мастацтва, праўдзівасць, бессмяротнасць і непадкупнасць, пра цяжкія шляхі абуджэння самасвядомасці беларусаў. Сапраўднае мастацтва павінна быць непарыўна звязана з роднай зямлёй і народам, з усім багаццем гукаў і фарбаў навакольнага свету.

Я. Колас верыў у магчымасць адраджэння роднага краю, нацыянальнай культуры, у магчымасць пабудовы суверэннай, незалежнай Беларусі. Паэмы прысвечаны беларускай моладзі, якой гісторыяй прызначана было будаваць новае жыццё, свабодную краіну. Вера пісьменніка-грамадзяніна, мастака-гуманіста ў шчаслівую будучыню Беларусі і дапамагла нараджэнню канчатковай рэдакцыі паэм – твораў поліфанічнага гучання, дзе драматычныя, трагічныя матывы перапляліся з жыццесцвярджальнымі, аптымістычнымі.

Літаратура

1. Лойка, А. «Новая зямля» Якуба Коласа: вытокі, веліч, характэр / Алег Лойка. – Мінск: Выд-ва Міністэрства вышэйшай, сярэдняй спецыяльнай і прафесійнай адукацыі БССР, 1961. – 156 с.
2. Лужанін, Максім. Колас расказвае пра сябе: Аповесць-эсэ / Максім Лужанін. – Мінск: Маст. літ., 1997. – 462 с.
3. Навуменка, І.Я. Якуб Колас: нарыс жыцця і творчасці / І.Я. Навуменка. – Мінск: Народная асвета, 2003. – 207 с.
4. Мушынскі, М.І. Якуб Колас. Летапіс жыцця і творчасці / М.І. Мушынскі. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1982. – 543 с.
5. Пшыркоў, Ю.С. Летапісец свайго народа: Жыццёвы і творчы шлях Якуба Коласа / Ю.С. Пшыркоў. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982. – 367 с.
6. Трафімчык, А. Зняволенне і “разлука з краем” як галоўны фактар у станаўленні Якуба Коласа ў якасці класіка літаратуры / Анатоль Трафімчык // Верасень. – 2012. – № 7. – С. 212–219.

Н.В. Якавенка (Мінск)

НАЦЫЯНАЛЬНЫ МІФ У РАМАНЕ ЭРНЕСТА ЯЛУГІНА «ПЕРАД ПАТОПАМ»

Ва ўсходнеславянскай літаратуразнаўчай навуцы не існуе дакладнага вызначэння і разгорнутага тлумачэння паняцця «нацыянальны міф», таму ў межах прадстаўленага даследавання мы абапіраемся на кнігу «Міфалогія» вядомага французскага міфолога, філосафа, літаратуразнаўца і семіётыка Ралана Барта, на доктарскую дысертацыю расійскай даследчыцы Ліліі Хабібুলінай «Нацыянальны міф у англійскай літаратуры другой паловы XX стагоддзя» і кнігу «Іміджалогія» сучаснага ўкраінскага пісьменніка і спецыяліста ў галіне камунікатыўных тэхналогій Георгія Пачапцова.

Згодна з Р. Бартам, міф ствараецца за кошт «дэфармацыі» суадносінаў паміж канцэптам і сэнсам, калі канцэпт «адчужае» сэнс. Міф як бы імкнецца выглядаць натуральна, як само сабой зразумелае і выконвае розныя функцыі: ён адначасова абазначае, абвясчае, паведамляе, унушае, прадпісвае і скіроўвае да дзеяння. Міф імгненна стварае моцны эффект і яго ўздзеянне нашмат мацнейшае за любыя рацыянальныя тлумачэнні. Р. Барт падкрэслівае: паколькі сэнс ніколі не існуе ў міфе ў «нулявой ступені», канцэпт заўсёды можа дэфармаваць яго, надаць значэнне абсурду, сюррэалістычнасці, можа нават сказаць само імкненне пазбегнуць міфалагізацыі [1].

Задача нацыянальнага міфа, згодна з Л. Хабібулінай, заключаецца ў тым, каб надаць гістарычна абумоўленым інтэнцыям статус прыродных. Даследчыца звяртае ўвагу на тое, што асноўная сфера бытавання нацыянальнага міфа – пісьмовая культура, а ў мастацкай літаратуры міфатворчасць мае найбольшыя магчымасці для самаажыццяўлення. У літаратуры спалучаюцца спантаннасць і наўмыснасць, індывідуальнае і агульнае, створанае пад уплывам традыцыі і сучаснае, культурнае і палітычнае, што робіць літаратуру найбольш складанай, прадуктыўнай і ўплывовай сферай «нацыянальнага ўяўнага». Як слушна заўважае Л. Хабібуліна, у літаратуры нават выкарыстанне існуючых канцэпцый нацыянальнага або нацыянальных стэрэатыпаў можа быць уцягнута ў працэсы міфалагізацыі.

Нацыянальны міф з'яўляецца рухомым, дынамічным утварэннем, кампаненты якога фарміруюцца паступова ў працэсе станаўлення нацыянальнай культуры і ў залежнасці ад асноўных грамадскіх пунктаў погляду на сутнасць нацыянальнага. Л. Хабібуліна падкрэслівае, што нацыянальны міф абавязкова дапускае наяўнасць гістарычнага вымярэння, бо «канструяванне» нацыянальнага міфа немагчымае без міфа нацыянальнай гісторыі [3]. Гістарычнае вымярэнне нацыянальнага міфа дазваляе разглядаць нацыянальную літаратуру як аповед пра нацыянальную гісторыю, увасобленую ў падзеях, персанажах, сімвалах, але пры тым міф нацыянальнай гісторыі існуе менавіта ў сваім «уяўным» вымярэнні, ён нелінейна суадносіцца з рэальнымі гістарычнымі падзеямі.

Паводле меркавання Г. Пачапцова, міфалагізацыя з'яўляецца вынікам «адыходу ад хаосу ў бок упарадкаванай рэальнасці. Чалавек, апрацоўваючы інфармацыю, часта ўносіць у яе большую меру ўпарадкаванасці, чым гэта ёсць на самой справе. Мы першапачаткова зацікаўлены зрабіць акаляючую нас рэчаіснасць кіруемай» [2, с. 149]. У літаратурных творах успрыманне, разуменне, трактоўка паводзінаў, як і вобразна-сімвалічнае ўвасабленне той ці іншай гістарычнай асобы адпавядаюць пэўным мэтам, якія ставіць перад сабой нацыянальны пісьменнік, яго светапогляду і эстэтычнай пазіцыі.

Між тым, у навуковых даследаваннях Р. Барта, Л. Хабібулінай і Г. Пачапцова, узятых намі ў якасці тэарэтычнай асновы для раскрыцця сутнасці канцэпту «нацыянальны міф», няма палажэнняў пра магчымасць міфа выконваць у літаратурным творы ролю інтэртэксту, тады як насамерч такое магчыма. У гістарычным рамане беларускага празаіка Эрнеста Ялугіна «Перад патопам», прысвечаным асабліва важным падзеям гісторыі Вялікага Княства Літоўскага 2-й паловы XVI ст. (Люблінскай уніі 1569 г. і нечаканай смерці яе праціўнікаў – славурых дзяржаўных дзеячаў Мікалая Радзівіла Чорнага і Яна Караля Хадкевіча, вайне ў Лівоніі (Прыбалтыцы), распачатай маскоўскім царом Іаанам Грозным, захопу беларускіх зямель уключна з Полацкам і інш.), міф пра чароўнае «зерцала» чарнакніжніка Яна Твардоўскага, якім карыстаўся кароль Польшчы і вялікі князь літоўскі Жыгімонт II Аўгуст, «пашырае» перспектыву твора і стварае алузіі на гістарычныя раманы класікаў польскай літаратуры Г. Сянкевіча («Агнём і мечам») і У. Рэйманта («Апошні сейм Рэчы Паспалітай»).

Чароўнае люстэрка, расколатае на тры часткі, у драўлянай чорнай рамцы, існуе да сённяшняга часу – знаходзіцца ў рызніцы Малой Базілікі ў польскім Венгруве і быццам бы ўсё яшчэ валодае магічнымі ўласцівасцямі. Яно сапраўды належала легендарнаму чарнакніжніку Яну Твардоўскаму. Паводле адной з легенд, у яго глядзеў, каб даведацца пра свой лёс, Напалеон Банапарт, які, незадаволены ўбачаным, у гневе кінуў люстэрка, ад чаго на ім з'явіліся расколіны. У рамане «Перад патопам» Э. Ялугіна гаворыцца пра іншае паходжанне расколінаў на люстэрку: *«Кажуць, раскалолася люстэрка, калі, угневаўшыся, яго шпурнула каралева Бона, і лепей бы яна таго не рабіла. <...> Убачыла ж у зерцале свой хуткі скон. І які!»* [4, с. 6].

Вядома таксама, што Твардоўскі праводзіў спірытычны сеанс для Жыгімонта-Аўгуста – выклікаў дух яго каханай, трагічна памерлай Барбары Радзівіл. Згодна з легендай, асабліва папулярнай у Беларусі, сеанс адбываўся ў Нясвіжскім замку Радзівілаў. Калі падчас сеанса з чароўнага люстэрка ў пакоі з'явілася Барбара, кароль не стрымаўся і кінуўся да яе, у выніку чаго спалоханы прывід знік, але не вярнуўся ў іншасвет, а застаўся блукаць па замку. Таму Барбару Радзівіл называюць Чорнай Паннай Нясвіжа. На самай справе сеанс адбываўся не ў Нясвіжы, на тэрыторыі Беларусі, а на тэрыторыі Польшчы, лёс Барбары Радзівіл увогуле не звязаны з Нясвіжскім замкам, а «прывідам» была жывая маладая жанчына Барбара Гізанка – паслушніца аднаго з польскіх манастыроў, знешне падобная да сваёй славутай цёзкі, і, нарэшце, дакладна не вядома ці карыстаўся Ян Твардоўскі падчас гэтай містыфікацыі сваім «зерцалам».

Эрнест Ялугін адпаведна беларускай легендзе як бы мімаходзь згадвае гісторыю са спірытычным сеансам і насычае раман уласнымі падрабязна расказанымі міфамі, звязанымі з люстэркам Твардоўскага. Згодна з імі, Жыгімонт-Аўгуст неаднаразова звяртаўся да варажбіта з просьбамі паказаць у «зерцале» наступствы некаторых палітычных рашэнняў і падзей, такіх як

Люблінская унія, пасля якой, пазней, на апошнім сейме Рэчы Паспалітай быў прыняты трактат аб саюзным далучэнні да Расіі, асвятліць знакавыя моманты ўласнага лёсу, у выніку чаго даведаўся, што «калыска Ягелонаў» застанеца пустой – ён не меў нашчадка, ад чаго цягне папрокі сваёй маці каралевы Боны Сфорца і пакутаваў да канца жыцця так жа моцна, як ад страты каханай Барбары Радзівіл.

Неабходна адзначыць, што будзе памылковым падчас аналізу мастацкага гістарычнага твора звяртаць увагу на дакументальную праўдзівасць адлюстравання культурна-гістарычнай сітуацыі і вобраза гістарычнай асобы. Замест гэтага неабходна звяртаць увагу на прынцыпы і прыёмы стварэння «сваіх» і «чужых» нацыянальных вобразаў. У рамане «Перад патапам» «чужы» рускі цар Іаан Маскоўскі – Іаан Чацверты (Грозны) нараўне са «сваім» каралём Жыгімонтам-Аўгустам з’яўляецца цэнтральным персанажам твора. Беларускі пісьменнік падае вобраз рускага цара не столькі апісальна, колькі праз яго паводзіны, напрыклад: *«Іаан Чацверты, калі не ўпадаў у шаленства, быў здольны ацэньваць справу разумна. Вось і вырашыў: паслоў вярнуць, бы праяўляючы міласць, і заключыць перамір’е, кароткачасовае, на год. Ваяводы далікатна, каб не ўгнавіць, паралі дадаць яшчэ хаця б год <...> Іаан узлотаваў, а ўрэшце пагадзіўся з дарадцамі»* [4, с. 203], – так Э. Ялугін паказвае Іаана Маскоўскага як разумнага і хітрага дзяржаўнага дзеяча з неўраўнаважаным характарам, які зусім не выпадкова зваўся Грозным.

Вобраз Жыгімонта-Аўгуста, слабахарактарнага антыпода Іаана Чацвертага, пісьменнік таксама стварае блізка да рэальнага: *«Шкада, што па натуре я не дыктатар, – неаднойчы думаў Жыгімонт-Аўгуст»*, які *«надта доўга не асэнсоўваў сябе дзяржаўным уладаром»* [4, с. 24] і *«куды ўпэўненей адчувае сябе ў пасцелі з куртызанкай, чымся ля дзяржаўнага стырна»* [4, с. 37]. Аднак польскаму каралю, у адрозненне ад рускага цара, была ўласціва самакрытычнасць, якая дапамагала яму ў пэўных сітуацыях браць сябе ў рукі. У рамане насамрэч мяккацелы Жыгімонт-Аўгуст паказаны не хітрым палітыкам, як Іаан Грозны, бо ён такім і не быў у рэальнасці, але як удумлівы, эрудыраваны чалавек і гуманіст. Палітычная дзейнасць давалася польскаму каралю і вялікаму князю з вялікай цяжкасцю, але, як вядома, ён быў мецэнатам, аказваў падтрымку мастакам і музыкантам, спрыяў развіццю тэатра, прытрымліваўся ідэі роўнасці рэлігійных канфесій, дазволіў дзейнасць езуітаў, што стала пачаткам контррэформацыі ў Польшчы і ВКЛ. Менавіта такім ён паўстае ў творы Эрнеста Ялугіна.

Узаемадачынненні нацыяў унутры ўсходнеславянскай супольнасці заўсёды былі і засталіся на сённяшні час няпростымі найперш у грамадска-палітычным плане, што часта нейкім чынам, намерана або міжволі адлюстроўваецца пісьменнікамі ў літаратурных творах. Так, Э. Ялугін, схільны да аб’ектыўнасці і карэктнасці ў адлюстраванні гістарычных падзей, не змог або не захачеў да канца схваць сваю абсалютна зразумелую

напружанасць, недаверлівасць у дачыненні да «маскоўцаў», якія «займаліся грабязямі, разорам мірных паселішчаў і захопам у палон сялян, што спрабавалі хавацца ў лясах» [4, с. 271], а таксама выявіў спагаду ў дачыненні да ўкраінцаў, якім, як і беларусам, нямала давялося нацярпецца ад «маскоўцаў». Адчуванне пісьменнікам адзінства гістарычных лёсаў беларусаў і ўкраінцаў добра выяўляецца ў наступнай фразе: «Адно ўцяшэнне для дурняў: ні ў тым шабашы, які адбыўся раней, у часе Люблінскай уніі, ні ў цяперашнім (маецца на ўвазе апошні сейм Рэчы Паспалітай. – Н.Я.) не ўдзельнічалі ні мы, як беларусіны, ні жэмайты з украінцамі. <...> Вось і выходзіць, што ў нас асобны, свой лёс у будучыні» [4, с. 432].

Падагуліўшы ўсё сказанае, адзначым: у рамане «Перад патопам» гістарычнае вымярэнне нацыянальнага міфа дазваляе разглядаць нацыянальную літаратуру быццам аповед пра лёс беларускага народа, увасоблены ў знакавых падзеях, гістарычных асобах, магічных сімвалах і, разам з тым, выконвае інтэртэкстуальную функцыю.

Літаратура

1. Барт, Р. Мифологии / Р. Барт. – М.: Академический проект, 2017. – 351 с.
2. Почепцов, Г.Г. Имиджелогия / Г.Г. Почепцов. – М., Киев, 2004. – 574 с.
3. Хабибуллина, Л.Ф. Национальный миф в английской литературе второй половины XX века [Электронный ресурс] / Л.Ф. Хабибуллина // Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/natsionalnyi-mif-v-angliiskoi-literature-vtoroi-poloviny-khkh-veka#ixzz5АНf12idH>. – Дата доступа: 21.03.2018.
4. Ялугін, Э. Збор твораў: у 3 т. Т. 3. Перад патопам: раман. / Э. Ялугін. – Мінск: Вyd. В. Хурсік, 2013. – 460 с.

І.В. Ясюк (Мінск)

ЛІТАРАТУРНАЯ ПРАСТОРА: ДА ПЫТАННЯ ПАДЫХОДУ Ў ДАСЛЕДАВАННІ ЛІТАРАТУРЫ ПЕРШАЙ ТРЭЦІ ХХ СТАГОДДЗЯ

У любым выпадку, я лічу, што ў нашыя дні нас турбуе хутчэй пытанне прасторы, чым пытанне часу; час, верагодна, прадстае ўсяго толькі як адна з разнавіднасцяў магчымага ўзаемадзеяння паміж элементамі, што пераразмяркоўваюцца ў прасторы.
М. Фуко. Другія прасторы.

Літаратуразнаўства ХХ–ХХІ стст. – літаратуразнаўства пошуку. Пытанні Гаспарава “Як пісаць гісторыю літаратуры?”, Мушынскага “Якой быць гісторыі літаратуры?”, канцэпцыя гісторыі літаратуры Яўса ў працы “Гісторыя літаратуры як правакацыя літаратуразнаўства” – гэта сведчанне агульнага пошуку новага падыходу да асэнсавання наяўнага матэрыялу, да выбару новай стратэгіі пабудовы канцэпцыі літаратуразнаўчага даследавання.

Спыняючы ўвагу на даследаванні беларускай літаратуры пачатку ХХ стагоддзя, трэба звярнуць увагу на шэраг акалічнасцей, вызначальных пры выбары намі новага падыходу да аналізу акрэсленага перыяду.